

JERZY KWAŚNIEWSKI, ZBIGNIEW W. KUNDZEWICZ, KATARZYNA JUDA-REZLER

Aksjologia zagrożeń

Chociaż termin „zagrożenie” jest intuicyjnie zrozumiały i powszechnie używany, możliwe są różne jego interpretacje. *Słownik języka polskiego* PWN (<http://sjp.pwn.pl>) proponuje następującą definicję: „sytuacja lub stan, które komuś zagrażają lub w których ktoś czuje się zagrożony”, a także „ktoś, kto stwarza taką sytuację”. Do interpretacji rzeczownika „zagrożenie” używa się więc w słowniku czasownika „zagrażać”, który może mieć (według tegoż słownika) dwa znaczenia: 1) „postraszyć kogoś, aby zmusić go do określonego zachowania”; 2) „stać się dla kogoś lub czegoś realnym niebezpieczeństwem”.

Systemowa interpretacja pojęcia zagrożenia dotyczy mechanizmu, który może spowodować, że rozważany system opuści stan, w którym się obecnie znajduje (np. stan zadowolający, czyli stan zadowolającego działania) i przejdzie do stanu mniej zadowolającego, np., przestanie funkcjonować zadowolająco lub zacznie funkcjonować mniej zadowolająco. Mechanizm zagrożenia może wynikać z sytuacji zewnętrznej (zagrożenie zewnętrzne) lub z samego systemu (zagrożenie wewnętrzne). Zagrożenia wywołane działaniem sił natury, bądź działaniem ludzkim, powodują, że maleje poczucie bezpieczeństwa.

Rosnącą popularność zdobywa analiza systemowa SWOT (*strengths, weaknesses, opportunities, threats*), w której rozważane są silne i słabe strony systemu (instytucji, zespołu, osoby), możliwości i zagrożenia. Uwzględnienie zagrożeń w analizie systemu pozwala na ograniczenie dotkliwości „wpadek”, które mogą się pojawić, gdybyśmy planowali swoje działania, zakładając tylko warunki sprzyjające („życzeniowe”), a nie biorąc pod uwagę pełnego spektrum możliwego rozwoju sytuacji. W przypadku wystąpienia niekorzystnych warunków (np. wyobraźalnych, lecz uznanych za mało prawdopodobne i nieuwzględnionych w rozważaniach) rozwój sytuacji może daleko odbiegać od oczekiwanego.

Zagrożenia środowiska analizuje się w układzie D-P-S-I-R (*Driving force – Pressure – State – Impact – Response*), w którym określa się siły sprawcze zagrożenia, presję (np. emisję zanieczyszczeń do którejś ze sfer systemu ziemskiego, np. do atmosfery hydro-

Prof. dr hab. Jerzy Kwaśniewski, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego; prof. dr hab. Zbigniew W. Kundzewicz, członek korespondent PAN, Instytut Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, Poznań; prof. nadzw. dr hab. Katarzyna Juda-Rezler, Zakład Ochrony i Kształtowania Środowiska, Wydział Inżynierii Środowiska, Politechnika Warszawska

sfery czy litosfery), stan (np. stan danej sfery – jak powyżej), skutki zagrożenia (np. utrata bioróżnorodności, utrata zdrowia, straty materialne) oraz możliwe odpowiedzi, czyli działania zaradcze lub naprawcze. Doświadczenia w różnych dziedzinach wskazują przy tym, że działania zapobiegawcze (profilaktyka) mają na ogół znacznie większą skuteczność i znacznie niższy koszt niż działania naprawcze. Powiedzenie „mądry Polak po szkodziu”, które ma ogólniejszy sens w odniesieniu do innych nacji, ilustruje jednak trudności związane z podejmowaniem skutecznych działań zapobiegawczych.

Zagrożenia rozważane w niniejszym raporcie, złożonym z 15 artykułów, są przede wszystkim „zagrożeniami społecznymi”, tzn. takimi, które są zależne od ludzi. Istnieją jednak również naturalne zagrożenia (dla ludzi i dla Ziemi) niezależne od ludzi, takie jak np. groźba zderzenia Ziemi z asteroidą czy innym ciałem niebieskim, które mogą wystąpić w dowolnym punkcie planety. Prawdopodobieństwo takiego zdarzenia w „ludzkiej” skali czasu jest bardzo małe, ale potencjalne konsekwencje – ogromne.

Zagrożenia naturalne, związane z klimatem i zasobami wodnymi, a także erupcje wulkanów, trzęsienia ziemi, tsunami, będą uwzględnione, ponieważ człowiek ma wpływ, bezpośredni lub pośredni, na przebieg niektórych zmiennych geofizycznych. Ponadto obszar możliwego wystąpienia szeregów ekstremów naturalnych da się przewidzieć, a więc kształtowanie potencjału strat i budowa systemu przygotowań oraz zabezpieczeń jest w rękach ludzi.

Dla potrzeb obecnego raportu potrzebne są ustalenia aksjologiczne, m.in. określenie kryteriów, ze względu na które można będzie uznawać dane zjawisko za zagrożenie, bądź konsekwencję jakiegoś zagrożenia. Innymi słowy, trzeba określić (przynajmniej ogólnie), jakie właściwości (parametry) rzeczywistości społecznej i przyrodniczej uznamy za „normalne” czy pożądane (stan zadowalający). Używając nomenklatury systemowej, można przyjąć ogólną definicję takiego stanu w postaci:

- porządku rzeczywistości przyrodniczej, który zapewnia (co najmniej) aktualny stan poczucia bezpieczeństwa i przystosowania człowieka do życia i funkcjonowania w tej rzeczywistości, oraz
- porządku społecznego, który zapewnia (co najmniej) aktualny stan poczucia bezpieczeństwa, zadowolenia i zaspokojenia potrzeb ludzi.

Można wyróżnić wiele kategorii zagrożeń. Proponujemy taksonomię dzielącą zagrożenia na ludzkie zagrożenia dla świata (rzeczywistości przyrodniczej) i dla społeczeństwa oraz zagrożenia naturalne dla świata (rzeczywistości przyrodniczej) i dla społeczeństwa. Poniżej podano kilka przykładów zagrożeń według proponowanej klasyfikacji.

Ludzkie zagrożenia dla świata (rzeczywistości przyrodniczej)

- wpływ działalności ludzkiej na środowisko przyrodnicze, w tym na powietrze atmosferyczne, powierzchnię Ziemi, wodę, klimat, gleby i różnorodność biologiczną;

- wpływ nowości cywilizacyjnych (np. inżynierii genetycznej, organizmów genetycznie zmodyfikowanych – GMO) na biologię fauny, flory oraz człowieka.

Ludzkie zagrożenia dla społeczeństwa

A. Zachowania ludzkie i zjawiska społeczne, które szkodzą ludziom jako przedstawicielom gatunku; „schorzenia” i „patologie” indywidualne:

- choroby cywilizacyjne;
- uzależnienia (alkoholizm, narkomania, nikotynizm, pracoholizm, seksoholizm, uzależnienie od Internetu);
- samobójstwa;
- wypadki komunikacyjne;
- bezdzietność, aborcje itd.

B. Zachowania ludzkie, postawy i zjawiska społeczne, które szkodzą społeczeństwu jako całości, godzą w określony, pożądany porządek społeczny, zasady harmonijnej organizacji i funkcjonowania życia zbiorowego; „schorzenia” i „patologie” społeczne:

- ludobójstwo;
- zorganizowany terroryzm;
- totalizacja systemów rządzenia i organizacji życia zbiorowego;
- dezorganizacja rodziny;
- patologie w stosunkach między ludźmi (przestępczość, przejawy agresji, brutalizacja stosunków, zaburzenia psychiczne, społeczności „odrzuconych”) itd.;
- przestępczość zorganizowana.

Naturalne zagrożenia dla świata (rzeczywistości przyrodniczej) i społeczeństwa

- zagrożenia naturalne, związane z klimatem i zasobami wodnymi (silne wichury, fale mrozów i upałów, powodzie i susze);
- inne zagrożenia naturalne (erupcje wulkanów, trzęsienia ziemi, tsunami – zagrożenia te dotyczą również Polaków, zwłaszcza w dobie postępującej globalizacji i mobilności);
- epidemie.

Świadomość zagrożeń jest bardzo ważna – trzeba „zagrożenia nazwać po imieniu” (Kuć, 2004). Machiavelli użył następującego sformułowania: „Najczęstszy ludzki błąd – nie przewidzieć burzy w piękny czas”. Im bogatsze i bardziej rozwinięte społeczeństwo, tym wyższa świadomość zagrożeń i gotowość do podejmowania wysiłków (i ponoszenia nakładów), by ograniczyć ryzyko niekorzystnego rozwoju sytuacji.

Zagrożenia mogą przyjmować różne natężenia dotkliwości. Ponadto występują one w różnych skalach przestrzennych i czasowych – od globalnych do punktowych, czy po-

jedynczego człowieka, a materializują się w różnych skalach czasowych – od wieloletnich do bardzo krótkich (np. trzęsienie Ziemi trwa ułamek sekundy). Co ważne, większość ludzkich zagrożeń dla świata (np. wpływ działalności ludzkiej na klimat) poza wpływem bezpośrednim (zmiana klimatu) generuje wiele szkodliwych efektów pośrednich (np. ubóstwo, poszerzanie geograficznego zasięgu nosicieli chorób zakaźnych, ...). Niektóre zagrożenia istnieją od bardzo dawna (np. zagrożenia naturalne), choć ulega zmianie ich częstotliwość, intensywność i konsekwencje. Inne zagrożenia dopiero mogą się pojawić w przyszłości, niekiedy niemożliwej do bliższego określenia.

Literatura

Kuć, M. (2004) *Zagrożenia nazwać po imieniu – świadomość zagrożeń sposobem przeciwdziałania wiktylizacji* [w:] D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, Wyd. O'Chikara, Lublin, s. 34-40.

Axiology of threats

A sketch of axiology of threats is presented, in the context of the present report on threat. A division of threats into broad categories, dependent on the source of threat and the receiver of threat is proposed.

Key words: threat, axiology, adaptation, prevention